

kisebbségi irodalommá. A megteremtett irodalmi értékek, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Győry Dezső, Vozári Dezső és mások művei azonban a mostoha körülmények ellenére is elérik azt a színvonalat, hogy a XX. századi magyar irodalom szerves részévé válhassanak. Mindez igen gazdagon dokumentálva világlik ki Turczel Lajos könyvéből, s feltárul az a heroikus küzdelem is, amelyet a progresszív magyar írók vívtak a haladásért a „vox humana” gondolatának érvényesüléséért.

A kötet egészét méltán dicsérhetjük, jelentőségét csak hasznossága múlja felül. Részleteiben könnyen találhatunk vitatható következtetéseket és megállapításokat, hiszen ekkora vállalkozás aligha lehet meg támadható felületek nélkül. A munka értéke azonban vitán felül áll, éppen ezért érthetetlen, hogy 500 példány kerül csupán belőle a hazai piacra.

(*Szocialista Nevelés*, 1967/1968. 7. sz. 220–221. p.)

RÁKOS PÉTER

Megjegyzések Turczel Lajos könyvéhez

(Két kor mezsgyéjén. Bratislava, 1967, Tatran)

„Megjegyzések” – ez a szó édeskevéssre kötelez. Ilyen és ehhez hasonló címekkel szoktuk jelezni, hogy a dolog könnyebb végét szándékozunk megfogni. Mi tagadás, valóban ez a helyzet; de ha csak megokoljuk óvatosságunkat, máris mondtunk valamit a könyv jellegéről.

Egy angol arisztokrátáról jegyezték fel valahol, hogy megsemmisítette készülő memoárijait, mikor kiderült, hogy barátjával homlokegyenest ellenkező emléke maradt arról az utcai csetepatéről, melynek egy nappal előbb mindketten szemtanúi voltak. Igaz, hogy az ellentmondó emlékek háttérében nem annyira a memóriák, mint inkább a szempontok különbözőségét gyanítjuk, de a tényen ez mit sem változtat. Annak a korszaknak, melyről Turczel Lajos – jegyezzük meg mindjárt előljáróban: rendkívül tanulságos – könyve szól, tanúi és cselekvő részesei ma alkotóerejük teljében levő kortársaink. Valamennyien emlékeznek azokra a dolgokra, amelyekről a könyvben szó esik. Az emlékezet vélt vagy megalapozott jogán valamennyien hozzátoldhatnak valamit a könyvhöz, megcáfolhatnak belőle egyet-mást. Történelem és élmény itt összefonódik, az objektív módszer azért nem lehet egyeduralkodóan illetékes, mert a szubjektív élmények tényként illeszkednek az anyagba.

Ez persze többé-kevésbé minden történelmi visszapillantásról elmondható, fokozottan érvényes azonban a mi adott esetünkben. Turczel Lajos könyve a két háború közötti korszak csehszlovákiai magyar irodalmának fejlődési feltételeit vizsgálja. Országok, uralkodók, háborúk, forradalmak történetírói eseményekre, tettekre, kézzelfogható és megszámlálható adatokra építhetnek; a csehszlovákiai magyar kisebbség életének kutatója is összekeresgélhet ilyeneket, de műve zömében mégiscsak a szándékok, tervek, célok és kedvezményezések története marad, azé, amit a szerző, rendkívül találóan, „irodalomtudati és történelemtudati” anyagnak nevez; s ha munkáját mindemellett – ismét nem alaptalanul – szociológiai jellegű vizsgálódásnak tekintti, majdnem aforizmaként kívánkozik tollunkra a tétel, hogy a jelzett korszak irodalmának a tudata volt a léte.

Persze Turczel, az alcímből is kitetszően, nem irodalomtörténetet írt, hanem az irodalom létfeltételeit vizsgálta. Hadd summázzuk, jobbára csak a fontosabb mozzanatokot kiragadva, a könyvnek már csak szempontjaiban is imponáló gazdagságát, amelyből az *Irodalmi Szemle* egyébiránt már korábban adott ízelítőt. Első fejezetében általános helyzetképet nyújt, statisztikai adatokkal a szlovákiai magyarság létszámáról, mozgásáról, sorsát érintő állami törvényekről és intézkedésekről: a földreformról és kisebbségi vonatkozásairól, az állami hivatalnokok hűségesküjével kapcsolatos problémákról és egyáltalán, a kisebbségi lét klímájáról. A második fejezet tárgya „a kisebbségi önvédelem politikai-világnézeti formái”, a magyarságon belül kialakult pártok és áramlatok csoportosítása és jellemzése. Turczel itt lényegileg három színt különböztet meg: az Országos Keresztényszocialista Párt és a Szent-Ivány-féle Magyar Nemzeti Párt szövetkezéséből létrejött „negativista” ellenzék, mely merev és destruktív magatartásával nemegyszer a csehszlovák polgári kormány malmára hajtotta a vizet; azután az aktivizmust, melyet elsősorban a magyarországi szociáldemokrata és polgári radikális emigrációból származtat és szervilizmusban marasztal el, talán kissé sommásan; végezetül a Csehszlovák Kommunista Pártot és magyar tagságát. A kommunista párt akkori nemzetiségi politikáját a szerző éppen magyar vonatkozásban tartja a legkövetkezetesebbnek; itt mutat rá arra a tudott tényre, hogy a pártnak Szlovákia magyar lakta területein voltak a leg-erősebb bázisai. A harmadik fejezetben az oktatásügyi és népművelési viszonyokat tárgyalja, számos nagy fontosságú és roppant érdekes adattal szolgálva a magyar iskolákra és a magyar tanulóifjúságra vonatkozóan; részletesen megvilágítja a szlovákiai magyar egyetem esélyeit és a magyar egyetemi hallgatók szervezkedését. A népművelés, „az iskolán kívüli kulturális élet” kapcsán szól az egyesült ellenzéki pártok „kultúrreferátusáról”; ennek a sérelmi politikából következő meddőségét (Gömöry János nyomán) Szüllő Géza egy leleplezően találó bonmotjával jellemzi: a neves ellenzéki politikus azt mondotta egy beszélgetés során Sziklay Ferencnek, a referátus vezetőjének: „Vedd tudomásul, neked az a feladatod, hogy ne csinálj semmit.” Tárgyalja még e helyütt a Szlovákiai Magyar Kulturális Egyesületet, az Új Munka Társaságot, az ún. Masaryk Akadémiát mint az aktivisták kisajátította intézményt, a könyvtárügyet, a munkásotthonokat, a felekezeti kulturális szervezkedést stb. A negyedik fejezet a szlovákiai magyarság életében oly fontos szerepet betöltő ifjúsági mozgalmaké, kivéve azokat, amelyek valamely politikai párt függvényeként működtek. Méltán jellemzi itt a szerző az általános helyzetet Krammer Jenő egy egykorú tanulmányából vett idézettel, mely szerint a szlovákiai magyar ifjúság olyan történelmi helyzetbe került, amikor „a felnőtt nemzedékek valamiképpen elvesztik irányító szerepüket, és a magára hagyott szellemi és társadalmi életet csak az ifjúság megmozdulása terelheti új mederbe”. A hőskor emlékezetes mozgalmainak felsorolása a prágai Szent György-kör cserkészeivel és a losonci *A Mi Lapunkkal* kezdődik, regösmozgalommal és a szlovákiai magyarság méreteiben hovatovább legendává hatalmasodó Sarlóval folytatódik. Itt is helyénvaló idézni Krammer csodálkozó kérdését: „Hogyan volt lehetséges az, hogy alig egy maréknyi serdülő, tizenhat-huszonkét év körüli fejlődő ember öt-hat éven át egy egész ország rész közvéleményét befolyásolja, számos irányító ösztönzést ad, és mozgolódása visszhangot kelt a szomszédos Magyarország és az erdélyi magyarság széles rétegeiben is, foglalkoztatva sajtót, ifjúsági csoportokat, népművészeti szakembereket, parlamenti szónokokat,

szóval széles hullámgyűrűket verve fel a társadalmi, politikai és szellemi élet szintjén?” Még ha ebből valamit a túlzás vagy áhítatos eszményítés terhére írunk is, maga a kérdés mutatja, mennyire igénye volt egy Sarló-szerű mozgalom a szlovákiai magyarságnak. A többi ifjúsági csoportosulás, melyekről Turczel szól (Prochászka-kör, Magyar Munkaközösség, Széchenyi Reformmozgalom, Magyar Fiatalok Szövetsége) a fejezeten belül – s hihetően a valóságos aránynak is megfelelően – viszonylag jelentéktelen helyet kap. Az ötödik, legterjedelmesebb fejezet foglalkozik azután az irodalmi élet kialakulásának körülményeivel: jellemzi a szlovákiai kisebbségi kultúra sajátos vonásait a többi kisebbségével, elsősorban az erdélyiével szemben; az irodalomnak időnként feltűnőbben kidomborodó „nemzetmentő” funkcióját; ezzel kapcsolatosan elemzi a dilettantizmus szükségképpen, de szerfelett káros beáradását és az ellene elhangzott következetes elvi állásfoglalásokat: Fábryét, Gömöri Jenőét, Féja Gézáét. „Inszakadt elmélet született, hogy a toll minden magyar forogatója fontos nemzeti hivatást tölt be tekintet nélkül arra, hogy a toll szántotta bázárdában tiszta búza vagy pedig gízgaz terem [...] Pedig a rossz vers, a gyenge remény, a szűk látókörű publicisztika, a partikuláris érdekeket simogató kultúra mind a magyarság emberi és nemzeti igényeinek tagadását jelentik. A dilettáns irodalom távolról sem a nemzeti nyelv ápolója és fenntartója, hanem a nemzet nagy áldozatok és erőfeszítések árán megteremtett szellemi színvonalának megcsúfolása” – írja Féja. Elgondolkodtató, hogy Turczel, aki az emigránsok szította aktivizmust politikai értelemben kárhoztatta, ebben a fejezetben őket tartja a dilettantizmus elleni harc legmegbízhatóbb oszlopának. Szól továbbá a „kisebbségi messianizmus”, voltaképpen tehát a „vox humana” gondolat kibontakozásáról, az irodalmi élet néhány alapvető kategóriájáról (közönség, kiadók). Kipattan hát természetyszerűen a kérdés: létezik-e csehszlovákiai magyar irodalom? A felsorakoztatott válaszok közül ittassuk ide Tamás Mihályét: „Mi nem szlovenszkói irodalmat akarunk; ez a meghatározás provincializmust, enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabbrendűséget jelent. A mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszkon, melynek eredményei, ha magukon hordják is a szlovenszkói magyarság élő népek egymásra hatásának lelki és szellemi nyomait – mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak.” Körülbelül ez ugyanis az az álláspont, melyet a saját szavaival Turczel is megfogalmaz („nyelvi-nemzeti és hagyományközösség az egyetemes magyar irodalommal, helyzeti közösség a csehszlovákiai társirodalmakkal”), s mellyel, mellesleg szólva, e sorok írója is teljes mértékben egyetért. A következő, a hatodik és a hetedik fejezet a tudományos életről, művészetéről és az időszaki sajtóról szól, viszonylag jóval tömörebben, mint az irodalomról, ami a szerző célkitűzését tekintve természetes is; legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy a napi sajtó tárgyalása talán inkább az utolsó fejezetbe kívánkoznék, ahol az irodalmi folyóiratok felett tart a szerző seregszemlét.

Mindehhez járul a páratlanul gazdag jegyzetanyag, amely a név- és tárgymutatóval együtt a könyv terjedelmének majdnem fele, a dicsőretre méltó eredményei közül éppenséggel nem a legutolsó.

Turczel könyve tehát szintézis; aligha tévedünk, ha a maga nemében elsőnek mondjuk. A benne taglalt egyes részletkérdésekről, részletterületekről jelentek meg bőven tanulmányok, visszaemlékezések, cikkek, sőt egynehány önálló kiadvány is; de komplex mű, az eddigiék tanulságát, sőt jelentős mértékben bibliográfiáját is eny-

nyire együvé gyűjtő jószérivel egyetlen egy sem. Nem szakmai bírálatot írunk Turczel könyvéről; egy-egy állításának, adatának pótlására vagy helyreigazítására bizonyára óhatatlanul sor kerül majd, némely ítéletével bizonyára akad, aki perbe száll, kivált a kor tanúi közül; de aligha lesz bírálat, amely elsiklana afölött, hogy a csehszlovákiai magyarság első korszakának gondos, körültekintő, várva-várt kézikönyvét írta meg Turczel Lajos.

Van-e mármost a könyvnek egységes kicsengése, beszélhetünk-e valamilyen téziszről, mely a részletek (önmagában is elismerésre méltó) gazdagságát egyetlen tanulsággá fogja össze; kiderül-e Turczel könyvéből, merre tartott legjobbjaiban az a kisebbségi magyarság, amely „két kor mezsgyéjén” bukdácsolva próbálta megteremteni egyebek között a maga irodalmát: Úgy hisszük, van és kiderül.

Ez a könyv olyan korban kerül olvasói kezébe, amikor a kanadai franciák elégedetlenkednek, vallonok és flamandok századok óta nem látott dühvel acsarkodnak egymásra, tamilok tüntetnek Indiában a hivatalos hindusztáni nyelv ellen, skótok és walesiek a kelta összefogásra hivatkoznak az angolok ellenében, Dél-Tirolban egymást követik a véres merényletek s körülöttünk és nálunk sem jutottak a múltból örökölt indulatok nyugvópontra... A nacionalizmus és egyáltalán bárminő partikularizmus, véleményünk szerint, voltaképpen válságtünet: a történelem hanyatló korszakainak terméke. Tudvalevő, hogy felfelé ívelő korszakokban lendítő erőként hat, de olyankor mindig összhangban az egyetemes emberi haladás érdekeivel. A reformkor reményteli légkörében Vörösmarty azért fohászzkodott, „hogy nemzetünknek mindenik nyomára derüljön emberméltóság sugára”; csak a katasztrófa bekövetkezése után (de a *Vén cigány* himnikus búcsú-akkordjai előtt!) volt egy keserű pillanata, amikor le tudta írni: „Mi a világ nekem, ha nincs hazám?” Az a magatartás, amelyet már közhely a „vox humana” programjaként emlegetni, s amelyet Fábry, Balogh Edgár, Dobossy, Szalatnai, Győry Dezső és mások írásai más-más oldalról világítanak meg, Turczel könyvében az adatokból bontakozik ki beszédesen, a szerző rokonszenvétől segítve: olyan törekvésként, amely a nemzeti érzés sajgó sérelmeinek a humánumból épít etikai bázist. De ez a humánus nem valami általánosságokban mozgó banalitás, hanem, íme: konstruktív erőfeszítések, rengeteg munka, tájékozódás, tudásszomj; a szó nemesebb értelmében még taktikának is nevezhetnénk. Azoknak az időknek a rostjában a csehszlovákiai magyar számára – éppen hogy az ő számára – így is hangozhatott: minőség.

Ma sem hangzik másképpen, noha Turczel könyvével kapcsolatban a legfontosabb elvégzendő feladat, amelyre ezek a megjegyzések nem vállalkoztak, az „akkor” és „most” egybevetése, s Turczel témáján konkretizálva: annak a kérdésnek megválaszolása, mi az, amit a csehszlovákiai magyar irodalom tanult, mit nyert, esetleg mit kíván vissza? Turczel könyvét éppen ezért ne csak a szakemberek olvassák: mindenkire szól, de legesleginkább a mai csehszlovákiai magyar ifjúsághoz. Ténymegállapításaiból ötletek szülehetnek, adataiból gondolatok. Nekünk, idősebbeknek eszükbe juttat sok mindent; nekik felfedez. Nem is tudom hamarjában, mi szebbet mondhatnék Turczel Lajos könyvéről.

(Irodalmi Szemle, 1968. 3. sz. 275–278. p.)